

Geslachtspolitiek van de straat
Een aanzet voor een intersectionele geschiedenis van vroegmodern straatleven in Amsterdam

Bob Pierik

ACCEPTED FOR PUBLICATION AND FORTHCOMING IN HISTORICA (2019:3)

Historisch alledaags straatleven blijft moeilijk grijpbaar, maar we krijgen we een steeds beter beeld van de manier waarop mensen de ruimte om zich heen gebruikten, wie waar toegelaten werd en wie de ‘poortwachters’ van een stad, straat of ruimte waren. Het is onderdeel van een brede en informele geslachtspolitiek van het alledaags leven die baat heeft bij een intersectioneel perspectief, dat verder durft te gaan dan de vraag of het mannen of vrouwen waren die ‘de baas’ waren over ruimtes.¹

De introductie van het tweede deel van de serie *Geschiedenis van Amsterdam* bevat een citaat waar onderzoek naar gender en de stedelijke ruimte van Amsterdam haast onmogelijk omheen kan:

“Door de bank genomen blijft in de geschiedschrijving de man domineren, juist omdat hij de publieke ruimte beheerst en onze bronnen nu eenmaal vooral van publieke aard zijn. Dat mag met recht worden betreurd, maar pas een resoluut andere aanpak van de Amsterdamse geschiedenis, vanuit een strak doorgetrokken *gender*-perspectief, kan hier tot een ander beeld leiden.”²

In de rest van de paragraaf wordt al gauw duidelijk dat de auteurs bij ‘*gender*-perspectief’ vooral de positie van vrouwen voor ogen hebben. Ze erkennen de noodzaak om hun positie niet te vergeten en verontschuldigen zich voor het vaak buiten beschouwing laten van hun rol.

Misschien is het vooruitgang dat het vergeten van vrouwen in ieder geval erkend wordt. Toch gebeurt er iets gekks in het citaat. Stel dat ‘de man’ de publieke ruimte beheerst, dan is dat geen conclusie die losstaat van een genderperspectief. Sterker nog: de gedachte dat je zoiets zou kunnen concluderen zonder genderperspectief is eigenlijk paradoxaal. Te lang hebben we mannen niet gezien als historische actoren met een gender. Zoals witte Europeanen geen etniciteit zouden hebben, is gender in geschiedschrijving nog te vaak onzichtbaar omdat we spreken over de groep die impliciet de norm uitmaakt.

Maar in Amsterdam en eigenlijk vrijwel de meeste vroegmoderne Europese steden was ‘de man’ in ieder geval qua aantal in de minderheid. Het standaardmodel Europese stad kende vaak minstens een kleine meerderheid van vrouwen, en van Amsterdam weten we door het onderzoek van Lotte van de Pol al lang dat er zelfs een ruimere meerderheid van vrouwen was, doordat veel mannen als zeeman werkten. Als kinderen en joodse Amsterdammers niet meegeteld worden zijn de aantallen zelfs vier vrouwen voor elke drie mannen aan het einde van de achttiende eeuw.³ In die context is het helemaal niet zo vanzelfsprekend dat mannen de stedelijke ruimte domineerden. Daarom moeten we mannelijke dominantie niet als vertrekpunt van de geschiedenis van Amsterdam nemen, maar juist kritisch bevragen.

Daarbij raakt de vraag ‘van wie’ publieke ruimte is aan de kwestie van fysieke bewegingsvrijheid. En de vroegmoderne bewegingsvrijheid van vrouwen is om nog een andere reden interessant. Een klassieke historische-sociologische claim is namelijk dat deze vrijheid door het ideaal van huiselijkheid verloren ging: in de negentiende eeuw zouden (burger)vrouwen door toenemende nadruk op huiselijkheid uit het straatbeeld zijn verdwenen om hun plek pas in de naoorlogse periode in de twintigste eeuw terug te eisen.⁴ Om de machtsmechanismen rondom alledaagse bewegingsvrijheden voor vrouwen beter te begrijpen, zouden we dus eigenlijk ook moeten begrijpen wat daaraan vooraf gaat. Bewegingsvrijheid in de vroegmoderne tijd kan zo

een stukje bieden van één van de complexe chronologische puzzels die de gendergeschiedenis rijk is. Maar om het nog complexer te maken: niet enkel de dichotomie van ‘mannen versus vrouwen’ is doorslaggevend, maar ook sociale status of klasse spelen een grote rol. Zo stelt historicus Antoon Vrints dat er voor de lagere sociale groepen geen genderspecifieke scheiding der sferen was in het Antwerpen van de eerste helft van de twintigste eeuw.⁵

Het uitgangspunt dat mannen als uniforme groep de publieke ruimte domineerden, lijkt dan ook vooral een uitbreiding van het idee dat vroegmoderne mannen politiek en economie domineerden, hoewel ook daar natuurlijk een steeds genuanceerder beeld van verschijnt.⁶ Als we in beide gevallen die dominantie van de man als iets minder vanzelfsprekends zien, schreeuwt de kwestie om een genderperspectief: hoe kan eigenlijk een minderheid zichzelf als natuurlijke leiders bovenaan de hiërarchie presenteren? En welke andere verschillen tussen mannen en vrouwen onderling spelen een rol? In dit artikel bespreek ik daarom intersectionaliteit en vroegmoderne hiërarchieën, om een aanzet te geven voor zo’n doorgetrokken genderperspectief op het historisch straatleven.

Geslachtspolitiek

Misschien las ik het citaat uit de *Geschiedenis van Amsterdam* niet welwillend genoeg en werd met ‘strak doorgetrokken *gender*-perspectief’ niet alleen het in acht nemen van de rol van vrouwen bedoeld, maar ook de relatie tussen mannen en vrouwen. Maar in dat geval is dat perspectief alsnog bewust onbesproken gebleven. Terwijl het interessant genoeg eigenlijk voor het oprapen ligt, zelfs wanneer je het ‘gewoon’ over (politieke) macht wil hebben. Als je het namelijk niet ‘genderperspectief’, maar geslachtspolitiek noemt, is de beschikbare literatuur in één klap een paar boekenkasten rijker. We hebben namelijk encyclopedische hoeveelheden genealogische kennis over vroegmoderne ‘geslachten’ in de Republiek, waar in alle steden een selecte klasse van vooraanstaande families onderling de lakens uitdeelde. Zijn ‘geslacht’ zoals de elite die had en ‘geslacht’ als één van de mogelijke vertalingen van *gender* toevallig homoniemen, of kan er achter de term geslachtspolitiek meer schuilen?

Een studie die dat soort klassieke geslachtspolitiek en een genderperspectief sterk weet te verenigen is *The Familial State* van Julia Adams. Zij zag heel goed dat de oude geschiedenis van de elitaire geslachten ook een gendergeschiedenis was. Ze kijkt naar de rol van die vooraanstaande families in het handelskapitalisme en de vroegmoderne staat en noemt daarbij de Republiek een ‘intergenerationeel patriarchaal domein’.⁷ Geboortes en familiepolitiek zijn daarin cruciaal voor het doorgeven van de macht en het vasthouden van financieel en politiek kapitaal. Reproductie van een geslacht was zwaar politiek werk, waarin patriarchen probeerden om mannen én vrouwen als schaakstukken rond te schuiven.

Wat we daaruit kunnen opmaken, is dat het ‘strak doorgetrokken genderperspectief’ generaties, geslachten, en huishoudens nodig heeft. We kunnen dan ook meer met de ambiguïteit van dat woord ‘geslacht’, in navolging van Geertje Mak’s voorstel voor een geschiedenis van “geslacht op geslacht”.⁸ Hoewel zij het daarbij over koloniale huishoudens heeft, blijf ik er in mijn eigen denken over vroegmoderne geslachten bij terugkomen. We kunnen met ‘geslacht’ namelijk zaken bespreken die zich in het grijze gebied tussen sociaal-culturele gender en biologische sekse bevinden - twee concepten die soms klinisch van elkaar gescheiden worden. ‘Geslacht’ is in deze context een goed woord, omdat het juist de ambiguïteiten tussen huishoudens, families, stambomen en biologische reproductie vangt. Wat Julia Adams niet expliciet maakt, maar wat wel sterk op de achtergrond aanwezig is in haar analyse, is dat hoofden van families in hun pogingen om politieke dynastieën te smeden, zich de lichamen van vrouwen én mannen van hun eigen sociale klasse probeerden toe te eigenen.

Letterlijke biologische reproductie wordt zo ook politieke reproductie. De patriarch is zelf het hoofd van een 'lichaam' dat de familie of het geslacht vormt.

Ook het tweede deel van geslachtspolitiek, 'politiek', behoeft verdere uitleg. Het is duidelijk waarom de huwelijksstrategieën van de selecte klasse met formele politieke macht een vorm van politiek is, maar wat mij betreft kijken we naar een bredere vorm van politiek. Ik volg hierin Judith Butlers lezing *Bodies in Alliance and Politics of the Street*:

“Als we claimen dat zij die van politieke macht verstoken zijn buiten de sfeer van politiek vallen – gereduceerd tot een gedepolitiseerde vorm van bestaan- dan accepteren we impliciet dat de dominante manieren om het politieke te bepalen de juiste zijn. Op sommige manieren volgt dit uit de positie van Hannah Arendt, die de logica van de Griekse polis aanvaardt over wat politiek zou moeten zijn, wie toegang tot de publieke arena zou mogen hebben en wie in de private sfeer zou moeten blijven. Een dergelijke visie passeert en deprecieert de vormen van politieke *agency* die ontstaan in de sferen die als prepolitiek of extra-politiek worden gezien.”⁹

Het alternatief is een breder begrip van politiek, wat het mogelijk maakt om ook te kijken naar de machtsverhoudingen in het alledaagse leven. Ik wil bewust ook zoiets als seksuele eer van gewone vrouwen en mannen als een geslachtspolitiek zien, zonder dat ik daarbij wil beweren dat die eer in die tijd ook altijd als een kwestie van formele politiek werd beschouwd.

Als we erkennen dat de geslachtspolitiek van degenen die niet tot de elite behoorden een breder begrip van machtsuitoefening behoeft, moeten we sociale status of klasse een wezenlijk onderdeel van de analyse laten zijn. De gescheiden sferen die sommige historici aan mannen en vrouwen hebben toegewezen zijn vaak eerder gescheiden sferen tussen klassen en sociale groepen.¹⁰ Dit wordt nog duidelijker als we naar de fysieke ruimtes kijken die achter die sferen schuilen, want juist de bestuurlijke en economische elite sloot zich met hun statige grachtenpanden en koetsen als allereerste af van het open straatleven. Als we daarin een proces van de ontwikkeling van de privésfeer zien, moet daar wel de kritische noot bij dat dit in die tijd een privilege is voor de elite. Dus ook de geschiedenis van Amsterdamse straten heeft niet zo zeer baat bij 'slechts' een genderperspectief, maar ook bij een intersectioneel perspectief waar we gender of geslacht in samenhang met andere hiërarchieën bekijken.

Intersectionaliteit in de vroegmoderne tijd?

Een onderzoek waar dat al wel gebeurde is van de Britse historicus Robert Shoemaker, die de mobiliteit van verschillende groepen in vroegmodern Londen niet bekeek als kwestie van sociale klasse enerzijds of gender anderzijds, maar als combinatie van de twee. De mobiliteiten van dienstmeiden en getrouwde vrouwen waren bijvoorbeeld erg anders. Dat onderzoek wees er ook op dat alledaagse mobiliteit niet simpelweg een kwestie van vrijheid was. Zo was de hoge mobiliteit van dienstmeisjes vooral barre noodzaak. Doordat ze vaak kort bij één werkgever bleven, kwamen ze door heel Londen te wonen en moesten ze om sociale contacten te onderhouden de hele stad doorlopen. Daartegenover stonden meester-ambachtsmannen met eigen werkplaatsen die juist weer immobiel waren, wat goed laat zien dat immobiliteit ook een vorm van privilege kan zijn.¹¹

Zo is dat idee van intersectionaliteit (soms in het Nederlands kruispuntdenken genoemd) best goed op vroegmoderne hiërarchieën toe te passen: je kan kijken naar de tegenstellingen en snijvlakken tussen verschillen in religie, afkomst, dichotomieën als knecht/meester, vrij/slaafgemaakt, man/vrouw, getrouwd/ongetrouwd, gildelid of niet-lid, poorter of niet-poorter en eervol of oneervol. Maar waar

intersectionaliteit aan het einde van de twintigste eeuw het toneel betrad als krachtig concept omdat het de blinde vlekken aantoonde van rechtsstaten en democratieën die zichzelf juist op hun gelijkheid voorstonden, was het in de vroegmoderne tijd wellicht een stuk logischer dat allerlei hiërarchieën in elkaar grepen. Dat betekent natuurlijk niet dat iedereen zijn of haar plekje braaf accepteerde, maar wel dat het idee van hiërarchie en scheve machtsverhoudingen op zichzelf sneller als ‘natuurlijk’ werd gezien en minder sterk onthuld of ontmaskerd hoefde te worden: niemand stak het onder stoelen of banken dat er ongelijkheid was.

De vanzelfsprekendheid van vroegmoderne hiërarchieën maakt het soms moeilijk om er de kruispunten van te ontdekken. In veel getuigenverslagen wordt bijvoorbeeld voor identificatie bij vrouwen de huwelijkse status genoemd en bij mannen het beroep. Maar dat betekent natuurlijk niet dat vrouwen niet werkten en mannen niet trouwden. Dat komt mooi samen in de in de voor de hoofdofficier door getuigen verhaalde Amsterdamse ruzie tussen twee mannen, over de vraag wiens vrouw het hardste kon werken. “Wat zou uw vrouw weesen? Uw vrouw is maer een lor tegens mijn vrouw om de kost te winnen” beet de ene de ander toe.¹² Vaak geven dit soort getuigenverslagen vooral informatie die voor de gerechtelijke context relevant was, waar je in dit geval twee boze mannen zou zien. Maar soms openbaart zich een uitgebreidere context, zoals we hier ineens getrouwde mannen en werkende vrouwen zien, en het duidelijk wordt dat vrouwenarbeid voor getrouwde mannen een kwestie van eer en trots kon zijn. Kruispunten van de hiërarchieën zijn dus zeker te vinden, maar vaak wel in de zeldzamere gevallen waar rijke individuele contexten een soort microstudie mogelijk maken.

Het concept intersectionaliteit kan ook op macroniveau relevant zijn om de vroegmoderne periode te begrijpen. Intersectionaliteit wordt – wanneer bekritiseerd - nog wel eens gereduceerd tot het op elkaar plakken van verschillende categorieën zodat er oneindig specifieke gevallen te vinden zijn. Maar in het oorspronkelijke artikel waarin de Amerikaanse juriste Kimberly Crenshaw de positie van zwarte vrouwen in antidiscriminatiezaken bespreekt, wordt juist óók benadrukt dat zwarte vrouwen in zowel hun vrouw-zijn als hun zwart-zijn niet altijd volledig erkend worden. Bij antidiscriminatiezaken werd hun positie als vrouw niet altijd serieus genomen omdat ze zwart waren, en soms precies andersom.¹³

Dezelfde gedachte navolgend kunnen sommige vroegmoderne studies veel hebben aan het concept om juist ook de structuren rondom gedeelde factoren en overeenkomsten van mensen te vinden - iets dat in de historische zoektocht naar het specifieke soms uit het oog raakt. Zo is er een fascinerende studie van Amerikaanse historica Amy Stanley naar de Japanse Tsuneno, een negentiende-eeuwse dochter van een boeddhistische priester die naar de hoofdstad Edo verhuist. Stanley vertelt een verhaal van migratie, verstedelijking en vrouwenarbeid waarvan ze stelt dat het ook over vrouwen in Engelse, Franse, Zweedse of Italiaanse steden tussen 1600 en 1900 had kunnen gaan. Hiermee wordt een wereldgeschiedenis mogelijk die niet alleen over kosmopolitische wereldreizigers gaat, doordat ze kijkt naar de ‘overeenkomsten die ondanks het specifieke bestaan’ en de daar achterliggende structuren.¹⁴ Intersectioneel denken leert ons dus niet alleen het specifieke op te zoeken, maar ook om op zoek te gaan naar systematische machtsverhoudingen en de door hiërarchie verborgen overeenkomsten tussen mensen.

Huishoudens en geslachtspolitiek: op naar de straat

Eén zo’n structuur die ook sterk met geslachtspolitiek te maken heeft, is natuurlijk het huishouden zelf. Ook hier helpt het om die verschillende hiërarchieën te bekijken door de lens van het idee ‘geslacht’. Sociaalhistorisch onderzoek vertelt ons dat in het zogeheten West-Europese huwelijkspatroon de meeste mensen in de vroegmoderne tijd relatief kleine gezinnen hadden en vrij laat trouwden en een aanzienlijke groep zelfs nooit trouwde.¹⁵ Tegelijkertijd was wel vrijwel iedereen idealiter onderdeel van een vorm van een

huishouden. Het was een plek waar materiële, sociale en biologische factoren samen kwamen en de context waarin ook de interactie met de buurt plaatsvond. Zo werden vroegmoderne lichamen in een hiërarchie van huishoudens ondergebracht, waarbij het vormen van en toegang krijgen tot huishoudens natuurlijk ook als een vorm van geslachtspolitiek gezien kan worden. Zo maakte volgens een getuigenverklaring uit 1750 de Amsterdamse Johanna Grijpenstroom duidelijk dat zij zelf bepaalde wie er onderdeel van haar huishouden mocht zijn. Ze weigerde de knecht van “eene Hendrik Albertze” onder te brengen: “omdat ik zulks niet verstaen en ik geen vreemde kerels in huijs wil hebben”.¹⁶

Als je iets zoekt dat je vroegmoderne identiteitspolitiek zou kunnen noemen, is de relatie tot het huis(houden) een soort fundatie waarop verschillende categorieën begrepen kunnen worden en leesbaar worden. De Britse historica Amanda Flather schrijft bijvoorbeeld over vroegmodern Engeland: “[G]ender was only one in a complex system of hierarchies that ordered the family home. There was a widely held conception amongst male moralists and political thinkers that the proper government of the household and by extension the whole commonwealth depended upon the maintenance of a series of social hierarchies – gender, age, marital and social status.”¹⁷ Maar niet alleen in theoretische geschriften door mannen, ook in de praktijk was het huishouden het sociale bouwblok van grotere en abstractere sociale eenheden zoals de buurt, de gemeenschap of de gehele stad.

Dat huishouden is belangrijker voor het straatleven dan je in eerste instantie zou denken. Het concept van het ‘open huis’ van de Duitse historicus Joachim Eibach demonstreert dat goed. Het idee is dat de vorm van het huis en de manier waarop leden van huishoudens naar binnen en buiten treden en communiceren transparant en zichtbaar was voor burens en autoriteiten. Waar we nu scherp zijn op afscheidingen en grenzen, waren daarvoor juist overgangplaatsen en drempels belangrijk. Door heel premodern en vroegmodern Europa was alledaagse transparantie belangrijk.¹⁸ Het huishouden als sociaal concept en het fysieke materiële huis komen hierin samen. Stoepen, drempels, open deuren en ramen vormden het podium van het alledaagse leven. De buitenwereld was op die manier constant aanwezig en wat er zich thuis afspeelde was ook onderdeel van de buitenwereld. Een strikte scheiding van thuis en buitenwereld was in de praktijk amper te handhaven. Dat sluit ook aan bij het onderzoek van de Franse historica Arlette Farge naar achttiende-eeuws Parijs, waar volgens haar “alles en iedereen bewoog en stierf voor de ogen van alle anderen, in een open ruimte waar je burens, of die nou vriend of vijand waren, je permanente getuigen waren”.¹⁹ Wie het in Amsterdam nog het meeste lukte om de buitenwereld buiten de houden, was de elite.

Die afscheiding van de elite kunnen we indirect ook visualiseren. Afbeelding 2 toont alle gebeurtenissen die zijn opgetekend in getuigenverslagen door de persoonlijke notarisklerk van de hoofdofficier van Amsterdam in 1742 en 1750 die geografisch getraceerd konden worden. Voor een verscheidenheid van zaken, van steekpartijen tot conflicten over de huur, werden aktes opgesteld en getuigen gehoord. Het zijn de complexere zaken die niet meteen tot een veroordeling kwamen en waar vaak mensen met burgerschap bij betrokken waren. Met dat soort bronnen krijgen we fragmentarische maar intieme kijkjes in praktijken in de stedelijke ruimte, waarmee ik denk dat we misschien wel zo dicht als mogelijk in de buurt kunnen komen van etnografisch veldwerk van historische straatcultuur.²⁰ Maar omdat deze kaart een ongefilterde ophoping van al die acties is, kan je hem ook zien als een kaart van de ogen die op de straat en in de huizen keken. Elk punt is een documentatie van waarneming, natuurlijk beïnvloed door een proces van getuigenselectie.

Wat we dan zien is dat zowel het sterk sociaal gemengde centrum van Amsterdam als de armere wijken zoals de Jordaan volop ogen op de straat hadden die conflicten waarnemen, maar dat een gebied dat amper oplicht de grachtengordel is, toen en nu pars pro toto voor elitair Nederland. Op de grachtengordel werd natuurlijk

wel naar elkaar gekeken en een deel van dit patroon zal door een vorm van klassenjustitie te verklaren zijn. Maar toch zien we dat er zeker minder een cultuur van alledaagse transparantie was, helemaal als het om conflicten ging. In één van de weinige zaken die zich bij de grachtengordel afspeelt, gebeurde namelijk iets opvallends. Een rechtsvertegenwoordiger van een schuldeiser liet duidelijk zijn status merken toen hij tegen een houtzaagmolenaar zei: “ik versoeft dat je in huijs komt want ik spreek geen luijden op de stoep oft in de deur”.²¹ Zo wordt het duidelijk dat een cultuur van privacy gekoesterd werd door de elite, want in de rest van de stad werd constant met elkaar op straat, op de stoep of in de deur gesproken, óók over schulden. In tal van andere zaken is de beschreven locatie “over de deur leggende”, wat betekende dat iemand een dubbele deur van boven open had gedaan en zo de straat in keek, een typische belichaming van deze cultuur van transparantie waarin mensen constant met hun blik of hun hele lichaam de openbaarheid in traden.

De door Eibach en Farge beschreven steden vol met transparante huizen en huishoudens staan op gespannen voet met het klassieke beeld van de domesticatie van de Hollandse huisvrouw in de vroegmoderne tijd.²² Het beeld daarvan is dat vrouwen in deze periode steeds meer tot het huis werden beperkt. Maar een intersectioneel perspectief leert ons dat andere categorieën dan alleen man/vrouw wellicht ook een grote rol kunnen spelen. Zo kon huiselijke eer voor verschillende vrouwen wat anders betekenen. Dus toen de Britse historicus Simon Schama schreef dat de Nederlandse mentaliteit in een “dialectische polariteit tussen de wereld en thuis bestaat”, paste hij een elitaire en gegoede burgermentaliteit toe op de rest van de inwoners van de Republiek.²³ Maar de buitenwereld was juist constant aanwezig en het thuis was ook onderdeel van de buitenwereld. Toen Jacob Cats in de zeventiende eeuw zijn lezeressen waarschuwde voor de roddel en achterklap van het leven van de straat, speelde sociale differentiatie tussen vrouwen van verschillende sociale status zeker een rol.²⁴ Waar roddels voor sommige vrouwen een vorm van informatievoorziening waren die van levensbelang was, ontleenden anderen hun eer juist aan het vermijden ervan. De vraag wie de stedelijke ruimte beheerste was zo ook een kwestie van vrouwen onderling.

Zo verrijft uit de notariële getuigenverklaringen een beeld van huishoudens als onderdeel van het openbaar leven, waar vaak (getrouwde) vrouwen als een soort ‘poortwachters’ van de ruimte optreden. Hoewel de rol van de vrouwelijke stem als ‘regulerings- en controlemechanisme’ van de goede zeden al zeker bekend is, moet hier ook het daadwerkelijke fysieke ‘poortwachten’ door vrouwen niet onderschat worden.²⁵ Die verbale en fysieke dimensies konden snel in elkaar overlopen, zoals in de zaak uit 1750 van Johanna van Diemel, die als hospita slaapruijnte aanbod op de Laagte Kadijk. Een huurder van haar was dronken en naakt op straat verschenen, waarna een buurvrouw met een “heele sleep van vrouwen” voor haar deur verscheen en niet de huurder strafte, maar Johanna uitschold voor “smousehoer” en “hoerwaardin.” Vervolgens probeerde de buurvrouw Johanna aan haar haren over de onderdeur de straat op te slepen.²⁶ Haar huishouden werd zo als niet-christelijk en oneervol op de straat gedaagd door een buurvrouw en een heel gevolg van andere vrouwen uit de buurt, die op dat moment duidelijk de straat domineerden.

Daartegenover staan de formelere vormen van toezicht op de stedelijke ruimte, zoals de schutterrijen of de ratelwachten die ’s nachts patrouilleerden, typische mannenbolwerken. Hoewel de straat ’s avonds nog vrij toegankelijk was en het gevaar om in de gracht te vallen door de in de tweede helft van de zeventiende eeuw geïntroduceerde straatverlichting flink werd verminderd, kondigde het luiden van de poortklok na negen uur ’s avonds een ander soort straatbeeld aan. Ratelwachten riepen het hele en halve uur af, controleerden of deuren op slot waren en of er brandgevaar was. Dat doet in eerste instantie denken aan een straatbeeld vol gesloten huizen, met weinig plek voor vrouwen, maar ook daar is weer de relatie tot het huishouden waardoor vrouwen alsnog een rol konden spelen. Zo vinden we in een zaak uit 1742 de getuigen “Pieter Aarnouts 26 jaaren, karreman en ratelwagt” en “Barendje Hardwijks oud 25 jaaren huijsvrouw van den eerste get[uijge]”.²⁷

Pieter en Barendje patrouilleerden door de straten om half twee 's nachts. Hoewel het erop lijkt dat ze samenwerkten, heeft zij niet één en hij zelfs twee beroepstitels. Dit soort ondersteunend werk door getrouwde vrouwen was vaak zo uiteenlopend en vanzelfsprekend dat het pas opgeschreven werd als het fungeerde als context voor andere zaken. Zo blijkt dus dat ondanks dat de man de publieke bronnen vaak domineert, de straat in de vroegmoderne tijd zeker geen uitgemaakte mannenzaak was.

Het bovenstaande verschil tussen formele beroepstitel en in de praktijk uitgevoerde arbeid is natuurlijk al eerder beschreven door historici die vrouwenarbeid onderzoeken. Het Gender & Work project van de Universiteit van Uppsala legt bijvoorbeeld vroegmoderne Zweedse vrouwenarbeid bloot door middel van de 'werkwoordmethode'. Hierbij staan niet beroepstitels centraal, maar de beschrijvingen van werk op basis van werkwoorden uit dagboeken, gerechtelijke archieven, petities en rekeningen.²⁸ Onderzoek naar wat ik hier de geslachtspolitiek van de straat heb genoemd kan op eenzelfde wijze profiteren van een meer praktijkgerichte empirische en systematische aanpak om uiteindelijk de grotere theoretische en abstracte puzzels te lijf te gaan. Een soort bronnenmateriaal dat veel aanknopingspunten voor dat soort empirische observaties bevat is het notarieel archief, zoals we bij de kaart op afbeelding 2 al zagen. De historicus Kappelhof liet in een bijdrage over de activiteiten van vrouwen buiten de deur in vroegmodern Breda al zien dat dit soort archief hiervoor uitermate geschikt was, hoewel het ook tijdrovend is om systematisch te onderzoeken.²⁹ De kaart op afbeelding 3 is een uitsnede van het eerste resultaat van wat uiteindelijk een completere ruimtelijke database vol acties zal worden, waar nu alleen nog de acties van vrouwen uit de eerdergenoemde akten uit 1742 en 1750 te zien zijn. Langzaam wordt zo een stads- en straatbeeld vol sociale praktijken gevuld, waar op termijn de intersecties van de verschillende hiërarchieën beter in beeld komen. We kunnen dan van grote aantallen vrouwen en mannen zien waar ze in hun alledaagse leven te vinden waren en wat ze deden.

Besluit

Uit dit artikel blijkt dat het domineren van publieke bronnen en het domineren van de openbare ruimte niet hetzelfde zijn. Door wat ik hier 'geslachtspolitiek' heb genoemd te ontrafelen en praktijken in de stedelijke ruimte te achterhalen doemt een complexer maar ook interessanter beeld op van het straatleven dan een simpele man/vrouw-dichotomie zou doen vermoeden. In veel gevallen waren vroegmoderne huishoudens een openbare kwestie, en de interacties eromheen tonen ons een alledaagse geslachtspolitiek die zich gemakkelijk tussen huis en straat beweegt. Door systematische bevraging van het soort bronnen waarin praktijken worden beschreven, kan die geslachtspolitiek beter in beeld komen en kunnen we tot een intersectorale geschiedenis van vroegmodern straatleven in Amsterdam komen.

Bob Pierik (1994) is promovendus aan de Universiteit van Amsterdam in het NWO project 'Freedom of the Streets. Gender and Urban Space in Europe and Asia. 1600-1850' (276-69-007), waarbinnen hij werkt aan een proefschrift over gender en straatgebruik in vroegmodern Amsterdam. Hij is historicus en filosoof en geïnteresseerd in kwesties rondom, macht, gender en politieke economie op lange termijn.

Contact: b.t.pierik@uva.nl

Afbeelding 1. De Sint-Antoniuswaag in Amsterdam (ca. 1780-1790), Isaac Ouwater, Rijksmuseum Amsterdam.

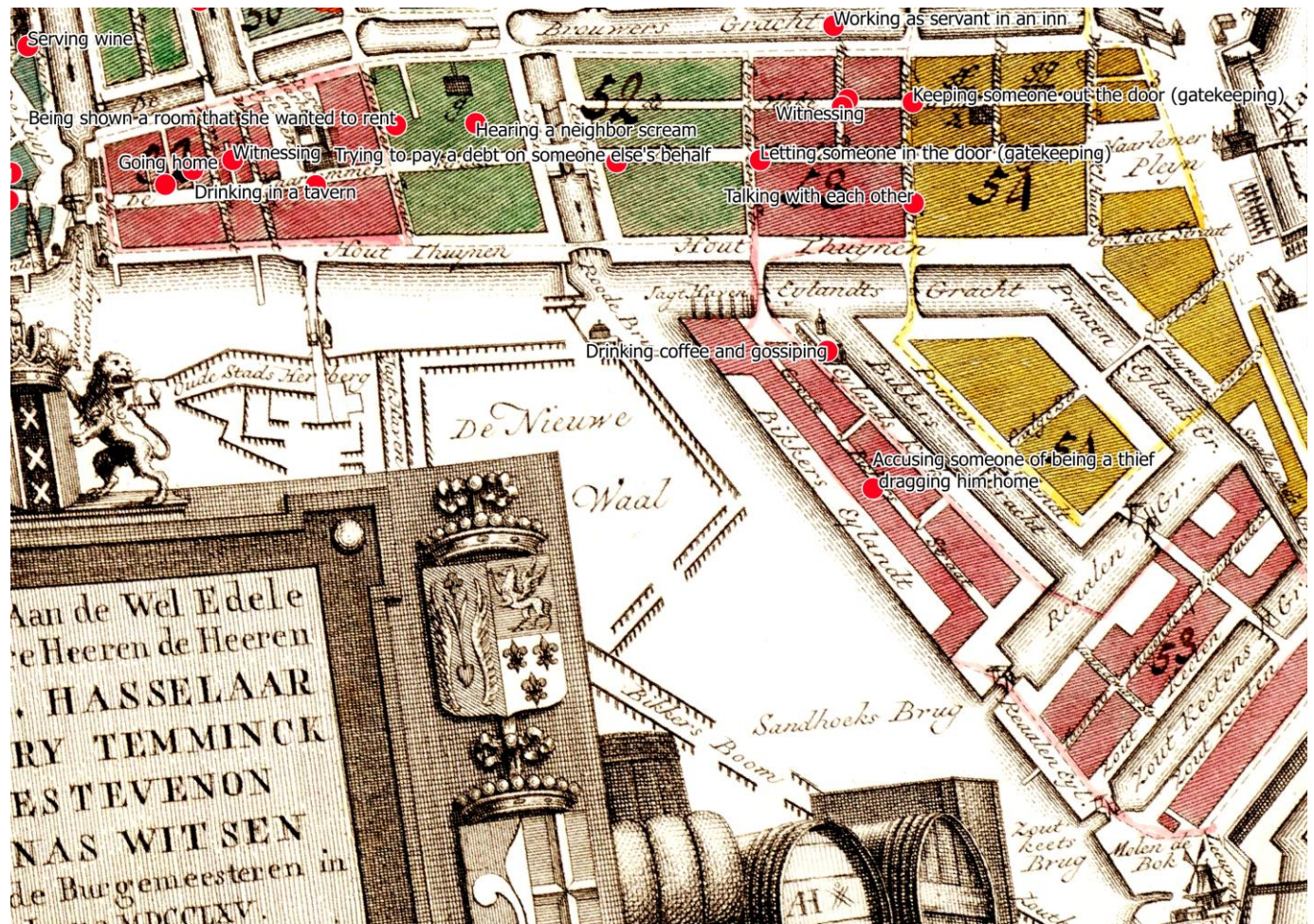
Afbeelding 2. Locaties van acties uit de notariële akten van Salomon de Fremeri uit 1742 en Cornelis Staal uit 1750. Voor de punten is het geometrisch zwaartepunt van het oppervlak van de mogelijke locaties gebruikt.

(Gemaakt door Bob Pierik, zie voor onderliggende kaart van Gerrit de Broen (1728-1737):
Stadsarchief Amsterdam, Collectie Atlas Splitgerber, inv. nr. 26)

Afbeelding 3. Locaties en beschrijvingen van acties door vrouwen uit de notariële akten van Salomon de Fremeri uit 1742 en Cornelis Staal uit 1750. Voor de punten is het geometrisch zwaartepunt van het oppervlak van de mogelijke locaties gebruikt.

(Gemaakt door Bob Pierik, zie voor onderliggende burgerwijkenkaart van Caspar Philips Jacobsz (1766): Stadsarchief Amsterdam, Collectie Atlas Splitgerber, inv. nr. 44)

Afbeelding 4. Dwarsspinhuissteeg in Amsterdam (1774), H.P. Schouten, Stadsarchief Amsterdam, Collectie Atlas Splitgerber

Noten:

¹ Dit artikel is een bijgewerkte versie van een lezing die werd gegeven als bijdrage aan het afscheidssymposium van prof. Mieke Aerts op de Universiteit van Amsterdam, genaamd *Aertse Zaken: Macht, gender en identiteit binnen de Republiek Geschiedenis*

² W. Frijhoff en M. Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld, 1578-1650* (Amsterdam 2004) 14.

³ L. Van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom: prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1996) 106-111. De joodse Amsterdammers onttrokken zich aan het achterliggende huwelijks- en migratiepatroon doordat ze binnen de eigen gemeenschap trouwden en niet massaal als zeeman werkten.

⁴ Deze theorie bestaat in verschillende versies met verschillende chronologieën. Voor een klassieke bespreking van het huishoudelijkheidsideaal zie: J. Blok, 'Hemelse rozen door 't wereldse leven. Sekse en de Nederlandse burgerij in de negentiende eeuw', in: R. Aerts en H. te Velde (red.), *De stijl van de burger: Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998). Voor een sociologische visie op de beperking van bewegingsvrijheid van burgervrouwen zie: A. de Swaan, 'Uitgaansbeperking en uitgaansangst; over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding', in: A. de Swaan, *De mens is de mens een zorg. Opstellen 1971-1981* (Amsterdam 1997) 87-90.

⁵ A. Vrints, *Het Theater van de Straat. Publiek geweld in Antwerpen tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw* (Amsterdam 2011) 197.

⁶ Zie bijvoorbeeld D. Van den Heuvel, *Women and Entrepreneurship. Female Traders in the Northern Netherlands c. 1580-1815* (Amsterdam 2008), voor de rol van vrouwen in de vroegmoderne economie en N. Zemon Davis, 'Vrouwen en politiek', in: G. Duby en M. Perrot (red.), *Geschiedenis van de vrouw III. Van Renaissance tot de moderne tijd* (Amsterdam 1992) 157-170.

⁷ J. Adams, *The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe* (Ithaca 2005).

⁸ G. Mak, 'Huishouden in Nederlands Nieuw-Guinea. Geschiedenis van Geslacht Op Geslacht' (Inaugurale oratie uitgesproken aan de Universiteit van Amsterdam, 2017).

⁹ J. Butler, 'Bodies in Alliance and the Politics of the Street', lezing gehouden in Venetië in 2011, beschikbaar via <https://transversal.at/pdf/journal-text/1616/> (geraadpleegd 20 juli 2019) 3-4. De lezing is ook met ongeveer hetzelfde citaat gepubliceerd als hoofdstuk 2 van het boek: J. Butler, *Notes Toward a Performative Theory of Assembly* (Cambridge 2015). Citaat vertaald door Bob Pierik. Het werk van Arendt waar Butler naar verwijst is H. Arendt, *The Human Condition* (Chicago 1958).

¹⁰ Het klassieke artikel uit dit debat is A. Vickery, 'Golden age to separate spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women's History', *The Historical Journal* 36: 2 (1993) 383-414. Zie ook: R. Shoemaker, *Gender in English Society, 1650-1850: The Emergence of Separate Spheres?* (Londen 1998).

¹¹ R. Shoemaker, 'Gendered Spaces: Patterns of Mobility and Perceptions of London's Geography, 1660-1750', in: J. F. Merritt (red.), *Imagining Early Modern London: Perceptions and Portrayals of the City from Stow to Strype, 1598-1720* (Cambridge 2001) 153-158.

¹² Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam (vanaf nu: Notarissen), inv. nr. 11733, 75.

¹³ K. Crenshaw, 'Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics', *The University of Chicago Legal Forum* 140 (1989) 139-67.

-
- ¹⁴ A. Stanley, 'Maid servants' Tales: Narrating Domestic and Global History in Eurasia, 1600–1900', *The American Historical Review* 121:2 (2016) 437–60.
- ¹⁵ Zie voor achttiende eeuw Amsterdam C. Boter, 'Marriages Are Made in Kitchens: The European Marriage Pattern and Life-Cycle Servanthood in Eighteenth-Century Amsterdam', *Feminist Economics* 23:2 (2017) 68-92.
- ¹⁶ Stadsarchief Amsterdam, Notarissen, inv. nr. 13131, scan nr. 350 (geen paginanummers).
- ¹⁷ A. Flather, *Gender and Space in Early Modern England*, (Woodbridge 2007) 33-34.
- ¹⁸ J. Eibach, 'Das Offene Haus. Kommunikative Praxis Im Sozialen Nahraum Der Europäischen Frühen Neuzeit', *Zeitschrift Für Historische Forschung* 38: 4 (2011) 621-64.
- ¹⁹ A. Farge, *Fragile Lives. Violence Power and Solidarity in Eighteenth-Century Paris* (Cambridge 1993) 6.
- ²⁰ Het werk van Farge (zie vorige noot) is een goed voorbeeld van ander werk waarin straatcultuur gereconstrueerd wordt door middel van gerechtelijk archief.
- ²¹ Stadsarchief Amsterdam, Notarissen, inv. nr. 13131, scan nr. 465 (geen paginanummers).
- ²² H. De Mare, *Huiselijke taferelen. De veranderende rol van het beeld in de Gouden Eeuw* (Nijmegen 2012) 48-49.
- ²³ S. Schama, *The Embarrassment of Riches. An interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* (New York 1997) 389.
- ²⁴ H. De Mare, *Huiselijke taferelen*, 210.
- ²⁵ A. Vrints, *Theater*, 195. B. Capp, *When Gossips Meet. Women, Family and Neighbourhood in Early Modern England* (Oxford 2003) 59-60.
- ²⁶ Stadsarchief Amsterdam, Notarissen, inv. nr. 13131, scan nr. 645 (geen paginanummers).
- ²⁷ Stadsarchief Amsterdam, Notarissen, inv. nr. 11735, scan nr. 163 (geen paginanummers).
- ²⁸ Het gaat om de 'verb-oriented method' die ik hier als werkwoordmethode heb vertaald. M. Ågren (red.), *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017). Voor de Nederlandse Republiek bracht het onderzoeksproject 'Vrouwenarbeid in de Noordelijke Nederlanden in de Vroegmoderne Tijd (circa 1550-1815)' empirische praktijkgerichte observaties die teruggelinkt werden aan bredere theorieën en beeldvorming, zie voor een introductie A. Schmidt 'Vrouwenarbeid in de vroegmoderne tijd in Nederland', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 2:3 (2005) 2-21.
- ²⁹ A. Kappelhof, 'Vrouwen buitenshuis in Breda en omgeving (1550-1650)', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 58 (2004) 45-67.